

Pospíšil, Ivo

Problém tzv. cestopisu: statika/dynamika prostoru a lidská existence

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2006, vol. 55, iss. X9, pp. [155]-170

ISBN 80-210-3987-6

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102914>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVO POSPÍŠIL

PROBLÉM TZV. CESTOPISU: STATIKA/DYNAMIKA PROSTORU A LIDSKÁ EXISTENCE¹

V předchozích studiích vážících se k projektu **Žánrové metamorfózy v středoevropských souvislostech** jsem se kromě obecných genologických otázek a problému žánrových transformací dotkl také cestopisu jako faktoru dynamizace, pohybu poetiky a žánrových systémů. Postavil jsem jej proti stacionárním žánrům typu kroniky nebo moderněji románové kroniky. Zatímco kroniková struktura reflektuje lidskou touhu po bezpečném ukotvení, cestopis reflektuje lidské hledání, tápání, neklid a touhu po změně a poznávání neznámého. Není divu, že právě tento žánr stál často u kolébky románového žánru. Uvedli jsme v této souvislosti ruský případ jako doklad toho, jak cestopisná literatura dynamizuje žánrový systém a posunuje literaturu jiným směrem.

Cestopis ve své rudimentární, původní, prostě sdělovací, investigativní podobě může být i hádankou, která se řeší staletí: není zřejmá osobní nebo jiná motivace cesty. Může jí být prostá zvědavost nebo zvidavost či jiné, praktičtější účely; člověk mohl řešit cestou svou osobní, existenční situaci, nebo mohl být pověřen nějakým tajným posláním. Takový částečný kryptocestopis je poněkud spojen s Masarykovou univerzitou. Brno má v tomto smyslu jednu z řady priorit: v roce 1931 tu ve Spisech Filozofické fakulty Masarykovy university vyšla edice Bohuslava Horáka *Daniel Vetter a jeho „Islandia“*. V Brně působili a působí mezinárodně uznávaní odborníci na starší literaturu: mimo jiné Stanislav Souček, Jan Vilikovský, Antonín Škarka, Josef Hrabák, Milan Kopecký, Michaela Horáková-Hashemi, Hana Bočková aj. Na sklonku minulého století sem jezdil také mladý polský badatel Dariusz Rott, když sbíral materiál do knížky o tzv. ikonosféře Lešna, města, které se nesmazatelně zapsalo do českých obecných i literárních dějin (viz dále). Právě zde žil Daniel Vetter (Strejc), čtvrtý syn Jiřího Strejce, českého spisovatele, překladatele Žalmů a Kalvínovy Instituce (Daniel se podepisoval také Vetterus Moravus i jinak), narozený roku 1592 (poslední zmínka o něm je z roku 1663, kdy byl v Brzegu – Břehu – jmenován konseniorem). Dětství prožil

¹ Studie vznikla jako jeden z výstupů badatelského projektu GA AV ČR Žánrové metamorfózy v středoevropských souvislostech s registračním číslem IAA9189301.

patrně v působišti svého otce Židlochovicích, pak studoval v Heidelberhu (zápis z roku 1618) a Leidenu; odtud pak roku 1632 přijíždí do Lešna. Jeho život zcela jistě – podle dostupných materiálů – nebyl lehký; měl nepřátele i v komunitě českých bratří v Lešně a rozhodně nebyl bohatý, jak dokládají dopisy z pera Jana Amose Komenského.

Dlouho se odborníci přeli o to, kdy cestu na Island, o níž zanechal tak půvabný text postupně ve třech jazycích, které byly v jeho tehdejší působišti doma – tedy v češtině, polštině a němčině, Vetter vlastně podnikl (1626, ale asi již 1613). České vydání je z roku 1638; Horák jako editor srovnává text český, polský a německý a snaží se řešit problém ediční priority. Edice to nebyla vůbec snadná: texty obsahovaly přepisy, omyly, zkomoleniny – to vše bylo nutno restituovat a o tom také jsou rozsáhlé komentáře a poznámky.

Vetterova *Islandia* je důležitým dokumentem k poznání Islandu té doby, ale také zajímavým dokladem o úrovni tehdejších znalostí, o lodní dopravě a pro bohemistu také o češtině té doby. Dovídáme se o původu názvu ostrova, je tu elementární místopis, popis náboženství (tehdy násilně zavedené luterství), vrchnosti a společenském řádu, o proměnách dne a noci, o horách a vrších, o vodstvu, o zvířatech, ptactvu, o cestách, o islandských živnostech, o domech, o životním způsobu, o ostrovech kolem Islandu, ale také o rybách a „potvorách mořských okolo Islandu“ (velryby, ale také „potvory náramně hrozná“, například „první jest jako had náramně veliká, kteráž v dlouhosti své na půl míle býti se soudí; a ta z moře po jedné řece veliké blízko k Schalholtu přichází a z sebe tři, čtyři i víc oblouků velmi vysoko nad vodu dělává, takže by se pod každý volně s šífem největším podjeti mohlo. Tato potvora kdykoli se ukazuje, očekávají hned za tím Islandeři proměny nějaké, kteráž se v světě státi má. Před smrtí císaře Rudolfa též od mnohých vidína a spatřína byla. Druhá potvora spatřovaná bývá o třech hlavách, také velmi hrubá a náramně hrozná, kterouž podobně kdykoli uhlídají, hned za tím něco nového očekávají.“ – edice, s. 99).

Je tu však ještě jedna souvislost islandologická: totiž důvody, které Vettera vedly, aby vyplul z říšského města Brémy (jel ještě s „druhým tovaryšem své cesty“, jímž byl bratrský kněz, Moravan Jan Salmon), jak píše, „v dolních Sasích při řece Veseře čtrnácté mil od moře ležícího“, severozápadním směrem k proslulému ostrovu. Horák o tom na straně 25 své edice píše: „Účel její zůstává nejasný. Ani tam, kde se ve Vetterově vypravování naskytla tak vhodná příležitost, aby se o tom zmínil, proč se na cestu vydali (když totiž na althingu se ‚hejtman‘ dotazoval po příčině cesty obou cizinců), nedoví se čtenář nic jiného, než to, že zástupci královu (Island tehdy patřil Dánsku – ip) dali náležitou odpověď a že mu ukázali svědectví, jež měli od slavných a učených mužů. Zda byly mezi důvody, které určily cíl obou poutníků, také náboženské motivy [...] rozhodnout nelze.“ Byla to jen zvědavost, bylo to nějaké utajené poslání, třeba politické, náboženské? Bylo to něco úplně jiného, třeba tajemství, na které Vetter-Strejc naráží v předchozí pasáži o „potvorách“, tedy že nám ve svém krátkém cestopise neřekl všechno?

Jsou tu ještě další mezitextové souvislosti, které by znalce starší české literatury zajímaly méně. Vettera zná přirozeně také Ludvík Souček, jenž – jak známo

– s Islandem spojil klíč k své sci-fi trilogii (*Cesta slepých ptáků*), je tu také ovšem proslulá a tajemná islandská cesta Julesa Vernea.

Na příkladu ve stejném století vzniklé invertované hagiografie *Život protopopa Avvakuma* (1672–1675) jsme ukázali, že právě „cestovní román“ skrytý v žánrovém půdorysu je oním hybatelem, který paradoxně vede k pohybu uprostřed strnulého Avvakumova konzervatismu. Ačkoliv autor buduje svůj popis Sibíře a zejména flory a fauny okolí Bajkalského jezera na Stvořitelově umně sklenuté hierarchii, přesto je zřetelné, že je jako člověk překvapen bohatostí a pestrobarevností tohoto světa; jsou to ovšem nejsvětější partie v celém díle.

Motiv pohybu nebo přímo cesty je také charakteristický pro povídky (světské povídky nebo povídky ze života), které jsou spojovacím článkem mezi autochtonními prorománovými strukturami, jako je *Život protopopa Avvakuma*, a vlnou, která se objevila za vlády Petra I. a jeho nástupců. Jejich tématem jsou válečná tažení a bitvy, v nichž zaznívají ozvuky evropské rytířské tradice, kterou Rusko z vlastní zkušenosti nepoznalo, legendy cizího původu, útvary spojené s určitým místem (odpovídající tak českému pojmu *pověst*) nebo variace na historická a pohádková témata, současně však také narace o individuálních životech, dobrodružná putování a pikareskní avantýry. Jde o pás literárních útvarů sahajících od 13. do 17. století reflektujících rozpad Kyjevské Rusi, tatarský vpád, nové „sbírání ruských zemí“ ze středoruského centra a postupnou sekularizaci ruského života.

Značný posun je patrný v trsu textů, v nichž se píše o emancipaci osobnosti a jejím střetu s okolím. Někde ještě doznívá religiózně didaktický rámec, jinde se stále více prosazuje princip dobrodružného putování, milostné avantýry, úloha peněz a utilitární vztah k životu.

Zastavili jsme se pak u některých cestopisů středověkých včetně *Putování igumena Daniela do Svaté země* (Putešestvije igumena Daniila v svjatuju zemlju, poč. 12. století) a *Putování tverského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře* (Choženije tverskogo kupca Afanasija Nikitina za tri morja, druhá polovina 15. stol.).

Klíčové místo v utváření originálního dynamizujícího, epochálního cestopisu má Nikolaj Michajlovič Karamzin (1766–1826) svými *Dopisy ruského cestovatele* (*Pis'ma ruskogo putešestvennika*, části publ. časopisecky Moskovskij žurnal 1791–1792, Aglaja 1794–1795, úplné vydání 1801).

Z uvedených příkladů vyplývá nejen to, že Karamzinův epistolární sentimentalistický cestopis je především kulturní encyklopedií tehdejší Evropy, ale také to, že Karamzin vše chápe prizmatem osvícensko-sentimentalistické poetiky, která vytváří jakousi synkretickou významovou mřížku. Nikoli jen kultura a literatura je však tématem Karamzinova díla. Mladý šlechtický intelektuál je především bystrým pozorovatelem běžného denního života a také životního rytmu a společenských změn. Ve Frankfurtu nad Mohanem si povšiml obrovského rozvoje obchodu a právě při této příležitosti poprvé v ruštině užívá slovo „promyšlenost“.

S postupem líčení Francie a později Anglie se stává stále zřejmější, že Karamzin nebuduje svůj román jako sentimentalistický epistolární cestopis, ale jako státotvorný základ budoucího velkého Ruska. *Dopisy ruského cestovatele* jsou zcela zřetelným signálem úkolu, který si mladý Karamzin dal: vytvořit ruskou kulturu

a vědomí ruské tradice jako základ k vybudování velké říše. Vyvrcholením této snahy bylo také zdánlivě nepochopitelné opuštění pozice oblíbeného básníka a povídkáře. Literatura a román byly pro něho pouhými přestupnými stanicemi poslání, které ukončil jako dvorní historiograf.

Cestopis měl v dějinách literatury řadu funkcí a cílů: byl vlastně původně často špionážní zprávou určenou pro vojáky a jejich budoucí tažení; takovým špionem byl nejčastěji kupec nebo misionář. Později šlo hlavně o poznávání nových krajů jako perspektivní přípravu jejich kolonizace, ještě později o „management“ kolonizace a její finální fázi. Nicméně postupem času se cestopis začíná vnitřně proměňovat a nabývat silnějších vnitřních funkcí. Zmíněné *Putování tverského kupce Afanasije Nikitina* přes tři moře končí, jak známo, arabskou modlitbou, dokladem, že se autor v indickém prostředí, které ho fascinovalo, jako by rozpustil nebo se je aspoň snažil pochopit nebo procítit; je tam určitý přesah, který nelze zdůvodnit jen pragmaticky.

Postupně se cestopis stával žánrem fantastické literatury. Buď šlo o zjevné výmysly, nebo o deformované reflexe starých ústních projevů nebo textů, které se nedochovaly, legend a pověstí s racionálním jádrem, o němž nyní tak mohutně píšou tzv. fantastové hledající v nich např. doklady mimozemských návštěv.

Zhruba od časů rokoka nabývá cestopis rysů ornamentálnosti, zdočnosti, dekorativnosti, tj. estetických kvalit, které v budoucnu umožní jeho přechod ze sféry užité, věcné literatury k literatuře krásné, belles lettres. Ve fázi sentimentalismu se cestopis stává dominantním žánrem, jenž rozhybává lidskou psychiku a stojí tedy z druhé strany – zdánlivě paradoxně – u kořenů psychologického románu. Zatímco dosud se k literární psychologii docházelo umnou konstrukcí syžetu a konflikty postav (*Kněžna de Clèves*), nyní je zdrojem psychismu permanentní nutnost reagovat na měnící se podněty vnějšího prostředí. Takto je koncipován cestopis Sterneův, tedy proslulá *Sentimentální cesta po Francii a Itálii*.

Již několikrát uváděný pseudoepistolární cestopis Karamzinův funguje poněkud jako metatext nebo alespoň text zaplněný textovým navazováním, reminiscencemi nebo aluzemi. Jeho kulturní pozadí je podobné pozdějšímu *Evženu Oněginovi* nazvanému nikoli náhodou podle kulturní nasycenosti encyklopedií ruského života a dodejme, že nejen ruského. Cestopisy komunikují jeden s druhým, oscilují, odkazují na sebe, zrcadlí se v sobě, rády se jeden v druhém vidí a konfrontují se. Když například srovnáme román Maxima Gorkého *Foma Gordějev* (1899) se světskou, pikareskní povídkou (bytovaja povest') *Výprávění o Savvovi Grudcynovi*, zjistíme, že se dominantní, stěžejní motiv plavby opakuje a zrcadlí ve starém textu ze 17. století jako palimpsest s tím rozdílem, že hrdina v podstatě již novověké povídky se s prostředím identifikuje, poznává je, zatímco kupecký syn Foma se s ním rozchází, bouří se proti němu. Zajímavě srovnala cestopis Ivana Bunina a středověký popis putování po Palestině igumena Daniila z počátku 12. století D. Kšicová.²

² D. Kšicová: Иудея в начале XII века и в XX веке (сравнительное сопоставление поэтики „Хождения Даниила“ и путевых очерков И. А. Бунина „Тень птицы“). In: Semiotics

Vnějškovým důvodem cesty, pouťi nebo putování je dosažení nějakého cíle: Svaté země, nějaké svatyně³, nebo toho, co bylo řečeno na počátku (územní a obchodní expanze, kolonizace a s ní spjatá zpravodajská činnost). Je tu však i skrytý důvod, vnitřní, psychologický. Každá cesta je v podstatě skrytý útěk, chtěná změna prostředí, dotek nového milieu, v němž cestovatel doufá najít řešení své existenciální situace. Terapeutická funkce cesty a cestování byla známa dávno: změna prostředí je nejlepším lékem zejména na bolesti duše. Cesta je současně jevem paradoxním, jakoby protismyslným: na jedné straně dává nové podněty, podporuje chuť žít a objevovat, hledat nové inspirace, přijímat nové myšlenky, oživit rozum a činnost a svět lidských citů (to najdeme například u L. Sterna), který nezná morálních překlad – to je ona zmiňovaná dynamická, v podstatě optimistická úloha cestopisu prosvětlit lidský život. Druhá poloha je jakoby opačná: přibližovat nebezpečí, vytrhnout člověka z relativního bezpečí domova, pokoušet osud, provokovat smrt. Cesta je tedy chápána i jako emblém lidského života, jako životní dráha vedoucí neúhybně k smrti.

Jako archetyp cesty můžeme ukázat starozákonní Exodus: jde současně o to najít cíl (zemi zaslíbenou), zároveň jej však ihned nenajít, maximálně oddalovat jeho nalezení. Také Odysseus domů nijak nespěchá a není jisto, zda jsou to pouze vnější okolnosti, jež ho odvádějí od rodných míst: rád žije několikerými životy a kontaktuje řadu bytostí; člověk cestuje, aby se vzdálil umrtvujícím ukotvení, ale současně cestuje, aby je znovu našel). Cesta je – jak řečeno – spojena s lidskou existencí, se životem a hlavně se smrtí. Putováním v prostoru si člověk intenzivně uvědomuje svoji nicotnost a nedozírné prostory v něm vyvolávají zoufalství, agorafobii, myšlenky na zranitelnost existence a touhu spáchat sebevraždu, neustálé puzení k smrti (Londonův Martin Eden končí v moři, neboť tam končí podle edwardiánského básníka Ch. Swinburnea všechny řeky, kapitán Ahab z Melvillova románu *Moby Dick* [Bílá velryba] cestuje za svým cílem až k sebezničení).

of Pilgrimage. Edited by W. Moskovich and S. Schwarzband, *Jews and Slavs*, vol. 10, The Hebrew University of Jerusalem, Center for Slavic Languages and Literatures, Jerusalem 2003, s. 151–160.

³ Viz *Semiotics of Pilgrimage*. Edited by W. Moskovich and S. Schwarzband, *Jews and Slavs*, vol. 10, The Hebrew University of Jerusalem, Center for Slavic Languages and Literatures, Jerusalem 2003. Společný projekt slavistů z řady zemí je metodologicky představen hned v první studii sborníku, kterou napsal koeditor W. Moskovich (Jerusalem) a která se jmenuje *Сема „паломничество“ в современных славянских языках*. Autor jde ad fontes, aby ukázal proměny termínu z hlediska etymologie, ale také současnou paletu jeho významů. V podstatě dochází k závěru, že v ruských i jiných slovanských výrazech vyjadřujících pouť a svatá místa (strannik, palomnik, bogomolec aj.) se skrývá dvojitá jádro: pohyb z místa na místo a svatost či posvátnost. Další studie napsané rusky a anglicky tyto jeho teze na konkrétním materiálu dokládají. Tento izraelský sborník má několik významů: tematologický (pouť na svatá místa a její funkce v ruské literatuře), žánrový (zkoumání žánru putování) a hlavně literárněhistorický a obecně metodologický (nemluvě o vztazích k teologii, religionistice, historii, sociologii, psychologii, antropologii, politologii aj.), neboť jeho niterný smysl tkví právě ve studii potenciálních žánrových transformací a vytváření evolučního řetězce od středověku do současnosti: to je zde však jen letmo naznačeno.

Cesta a její popis jsou spjaty s problémem prostoru, tedy s problémem nikoli prostoru jakéhokoli, ale prostoru lidského, tedy takového, jaký si člověk představuje a v němž se s celkem své fyzis a psyché ocitá. Pohyb v prostoru znamená permanentní změnu místa, současně však i nové usilování o prostorové utkvění, usazení. Tu vzrůstá význam sepětí s areálem, zónou, regionem.

Po roce 1989 se výrazně oživily aktivity, které byly spojeny s lokální a regionální kulturou. Navázalo se v tom na období Rakouska-Uherska a první Československé republiky a zdálo se, že jde spíše o doplnění mezery, která tu přes čtyřicet let zela, že jde trochu o staromilství, jež časem vyprchá. Postupně se však ukazovalo, že tato aktivita může být velmi časová a potřebná zejména v souvislosti s přistoupením k EU a se vznikem euroregionů překračujících hranice národních států. Takto například uchopil odkaz Ondry Lysohorského pražský lingvista Jiří Marvan: je dílo tohoto lašského barda a experimentálního lingvisty a básníka okrajové, nebo je v něm i nadčasový prvek oslovující Evropu regionů, národních minorit a malých jazyků?⁴

Principiálně jde o to, aby regiony byly objevovány nejen synchronně, ale také diachronně. To je ovšem spjato s několika metodologickými posuny důrazu. Základním problémem chybného přístupu k nuancím integrace je převaha synchronie, v jejímž znamení probíhalo v podstatě celé 20. století. To je do značné míry zásluha lingvistiky a českého meziválečného strukturalismu, zvláště Pražského lingvistického kroužku, s jeho pojmy struktura a funkce; v literární vědě se prosazovala přísná depsychologizace, obecně pak synchronie, jejíž hegemonii narušovala jen někdy historičtější pojiňaná komparatistika. Restituce významu diachronních sond ukázaly již dříve výzkumy literárněhistorických epoch, v nichž se nacházely spojitosti mezi jednotlivými poetickými systémy (baroko – futurismus, sentimentalismus – postmoderna). Současně tato nová situace předpokládá kultivaci areálového či zónového nebo prostorového studia, v němž filologie a kulturologie mají klíčové místo. Zde odkazujeme k některým sborníkům včetně již citovaného ústeckého a zejména k brněnskému projektu Kabinetu areálových studií, komisi doktorského studia teorie areálových studií a brněnsko-vídeňskému projektu střední Evropy.⁵ Tedy docenění diachronie a areálové studium jsou

⁴ J. Marvan: Lysohorského lašský projekt – daň době minulé či odkaz pro budoucnost? Příspěvek k záchraně jazykového euroregionu. In: Okraj a střed v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta – katedra bohemistiky a slavistiky, red. Marie Čechová, Dobrava Moldanová, Zora Millerová, Ústí nad Labem 2003, s. 282–291.

⁵ Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda - Jan Holzer. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999. Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002. Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki Jevropy. Srednjaja Jevropa. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002. Comparative Cultural Studies in Central Europe. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty

těmi metodologickými pákami, které vycházejí vstříc novým evropským pohybům, jež jdou nyní razantně kupředu, až se možná jednou budeme divit. V této souvislosti nabývají na významu a v novém světle se jeví dříve zasuté regionální projekty, zvláště ty, jež mají přesahy, týkají se podstatných kulturních oblastí a nosných tradic, které je nutné znovu vyzvednout ze stínu zapomnění. Jde například o regionální almanachy a projekty shrnující literární aktivitu.⁶

V Polsku představuje typický euroregion Slezsko s jeho multinacionální a multikulturní minulostí, prusko-německou dominancí, zásahy Ruska a proměnlivostí náboženských denominací a vztahem k Českému státu. Poláci studují tento areál prostřednictvím tzv. ikonosféry. Jde o komplexní areálový přístup, o studium kultury v širokém slova smyslu na určitém typologicky vyhraněném, nejlépe diachronně nebo i synchronně multilingválním a multikulturním teritoriu.⁷

Polská badatelka Krystyna Kossakowska-Jarosz přistoupila k analýze kultury Horního Slezska ze systémového a funkčně dynamického hlediska. Především se vyhnula stereotypní deskriptivnosti dosavadních výzkumů a jejich ignoranci masové (triviální) produkce. Literaturu vidí v soustavě masové kultury a trhu. Literatura je pro ni nejen textem, ale především knihou se všemi komponenty, tj. s grafikou, ilustracemi aj. Autorka pak analyzuje postavu autora, literární kritiku a čtenáře z různých hledisek, jak o tom píše v závěru: „Kultura literacka Ślązaków identyfikujących się z polskością, którą w wybranych przejawach opisałam, tylko okazjonalnie realizowana była w obiegu wysokim. Ślązacy najczęściej stykali się z jej skomercjalizowaną, popularną wersją.“ (s. 219) Slezsko je ovšem diachronně či stopově synchronně celem multilingvální a multikulturní, do nějž zasahovali Češi i Němci, nemluvě o svébytnosti Slezanů jako takových – ale to je již téma jiného výzkumu.

Ten do značné míry v jiném prostoru a čase provedl již zmíněný katovický polonista Dariusz Rott. Kdysi bylo sice běžné, že Češi četli polsky a Poláci česky – a nejen poezii, ale i dost dlouhé romány – to je však dávno pryč; dnes

Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004. V zatím posledním publikovaném svazku viz naše práce: Komparatistika, střední Evropa, areálové studium a jejich výhledy. In: *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, s. 3–6. Одна среднеевропейская судьба (Франтишек Каутман как литературовед и беллетрист). In: *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, s. 175–191.

6 Viz o tom podrobněji: I. Pospíšil: Slovenská, česká a polská literatura, globalistická regionalistika a euroregiony. In: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI*. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004.

7 Viz např. Krystyna Kossakowska-Jarosz: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999. *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich: Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz. „Śląsk“, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Bracia czescy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

Češi nečtou ani slovensky. Tuto bývalou blízkost nám připomene kniha mladého katovického slavisty, kulturního historika a literárního vědce, který se zaměřil na srovnávání českých a polských kulturních jevů. Jeho práce je pozoruhodná již svým základním přístupem: autorovi jde také o tzv. ikonosféru, tj. skutečnou, smyslově konkrétní podobu určitého prostoru. V daném případě se jedná o nám dobře známé Lešno (Leszno), ale nejde jen o ně: autor se zabývá všemi podstatnými kulturními stopami, které čeští bratři v jižním Polsku zanechali.

Rottova práce se skládá z osmi částí a rozsáhlého metodologického úvodu. První pojednává o básníkovi Piotru Wacheniov, druhá o ikonosféře Lešna v letech 1628–1656, třetí o ženách v Lešně 17. století (Krystyna Poniatowska a Anna Memorata), další píše o cestách českých bratří a jejich literárních reminiscencích, následující se zabývá literárními institucemi severní Evropy ve světle již uvedeního islandského cestopisu Daniela Vettera, šestá líčí vztah politiky a literatury u Jana Amose Komenského v souvislostech tzv. sarmatské kultury, sedmý oddíl se týká Lešna v letech 1655–1656 na pozadí románu Stanisława Helsztyńského *Amosův žák* (1976). A pro nás Brňany je nejzajímavější osmý oddíl, který se přímo jmenuje *Tradice brněnské slavistiky* a pojednává o Bohuslavu Horákovi (1881 – 1960) jako editorovi zmíněného cestopisu Daniela Vettera *Islandia* (vyšlo v Lešně roku 1638). Ostatně brněnských a moravsko-slezských filiací je v tomto spise více: autor děkuje mimo jiné profesoru Masarykovy univerzity Milanu Kopeckému, Liboru Paverovi ze Slezské univerzity a jiným.

Rott je přívržencem studia literatury v širších kulturně historických souvislostech. Ve stopách metodologů tzv. mikrohistorie zkoumá všední den lidí 17. století, jejich starosti, kulturní zázemí a mentalitu, resp. toto vše se snaží na základě dostupných materiálů rekonstruovat. Přístup bychom mohli nazvat kontextovým: literatura nebyla ani tak plochou k předvádění dovedností, jako projevem lidského bytí, lidské existence, manifestací náboženského života. Ukazuje se, jak plodné je srovnávací zkoumání založené na materiálech blízkých národů – geograficky, etnicky, jazykově, historicky a mentálně. V polsko-českých vztazích je řada světlých, ale i temných míst, které je třeba *sine ira et studio* znovu analyzovat jako zajímavé doklady naší dávné koexistence i jako model nebo varování. To vše v Rottově knížce v zastřené, ale o to hlubší podobě najdeme.

Slezsko znovu ožívá v minulých i současných reáliích, ve své přirozené multikulturnosti, jak se vrstvila po řadu staletí: Češi, Poláci, Prusové, katolíci, protestanti, nakonec i pravoslavní... Takových regionů nabízí střední Evropa řadu, tj. tranzitivních, smíšených oblastí, v nichž se jako v kapce vody zrcadlí složité osudy starého kontinentu i to, že inspiraci multikulturalismem nemusíme hledat ani v Americe, ani v Asii. Byla tady odjakživa: vlastně od mediteránní kolébky. Rottova kniha je také implicitní výzvou k česko-polskému sblížení: takových pokusů byla v minulosti řada, ale nedopadly slavně – vinou obou stran. Že by přišel čas globální nápravy?

Souvislost kultury, ikonosféry a literatury formuluje katovický sborník o vizualizaci. První oddíl tyto vztahy analyzuje v obecnější rovině, v druhém oddílu se rozebírají poetické transgrese (to je pojem, s nímž se v Polsku pracuje snad

nejčastěji) ikonosféry ve smyslu vizuální paměti předmětu (např. studie z dílny Boženy Tokarz, Józefa Zarka, Ireny Novak-Popov aj.). Třetí část pojednává o vizuálním poznání v próze 20. století, čtvrtá obsahuje analýzu vizualizace v dramatu a divadle, pátá část se týká překladu. Kromě Poláků do sborníku přispěli dva Slovinci, jedna badatelka z Kanady, jedna z Francie a jeden český badatel. České problematiky se dotýkají dva příspěvky. O metodologické a problémové scelení se v úvodu pokusila editorka B. Tokarz: ukazuje zde na spojitost ikonosféry jako komplexního pojmu s literární poetikou a právě ve 20. století vidí vizualizaci jako klíčovou. Je zřejmé, že tu se bádání o ikonosféře a její transgresi do literatury ve smyslu intenzifikované vizualizace stýká s tzv. generální genologií (E. Balcerzan) a generální komparatistikou, tj. s pokusy o komplexní žánrově srovnávací studium umění jako takového, jak se tím zabývá mezinárodní asociace *Ars Comparationis*; dílčím způsobem je to možné a velmi plodné (literatura a hudba, výtvarné umění, architektura atd.).

Ikonosféra je i problém hledání nejpevnějšího utkvění v řetězcích vzájemných kulturních vazeb, emblémů a symbolů, vnitřní oikumény: to se projevuje v nesčetných obrazech utkvění.

Komentované přístupy ke kulturnímu prostoru zaplněnému sítěmi emblémů ukazují na důležitost vizuálnosti reflektované reality, jak se projevuje v různých druzích umění. **Cestopis je vlastně popis transferu z jedné ikonosféry do druhé: je to pohyb osvobozující, je to již zmíněný výraz útěku od jednoho kulturního prostoru k druhému, současně je však tento pohyb pro lidskou integritu nebezpečný, riskantní, je to výzva životu, osudu, smrti a Bohu.**

Proto je cestování často spojeno s pocitem strachu, vykořeněnosti, se změnou chování: mezi cestováním, podivínstvím, šílenstvím a smrtí jsou velmi úzké vztahy. Již citovaný příklad „zamotaného“ konce či spíše nulového explicitu *Putování Afanasije Nikitina přes tři moře* ukazuje, že cesta je především velká lidská proměna. Cesta je velké lákání a vábení, které je nebezpečné: člověk mu však nemůže odolat, musí je zkusit.

Podívejme se na dva příklady vzdálené od sebe několik desítek let. Prvním je nedávná edice textů Konstantina Biebla.⁸ Je to vydání, které ukazuje básníkovu slavnou cestu na Jávu jako dominantní motiv a doslova existenciální nit spojující všechna jeho podstatná díla, nevysychající zdroj inspirace, obrovský kruh, jenž začíná a končí hřbitovem. Na počátku v kapitole zvané *Předehra* je koncipovaná celá motivace v obrazu palmy jako emblému kýžené exotiky. Na počátku exotické cesty je hřbitov: „Náš hřbitov není velký, protože je to selský hřbitov; v málo hrobech leží mnoho mrtvých. U nás na venkově jsou lidé tomu zvyklí, spát třeba čtyři na jedné posteli. A jednu noc v říjnu, nevím už kterou, vím jenom, že nesvítí hvězdy, všichni sedláci a všechny panímámy v hrobech se usmívají a jejich zlaté plomby třpytí se pod zemí. Všechny ty plomby dělal můj otec. Dokud byl živ,

⁸ K. Biebl: *Cesta na Jávu. Cesta na Jávu/ S lodí jež dováží čaj a kávu/ Plancius*. K vydání připravil, edičními poznámkami opatřil a doslov napsal Jakub Sedláček. Fotografie pocházejí z pozůstalosti Konstantina Biebla uložené v Literárním archívu Památníku národního písemnictví v Praze. LABYRINT, Praha 2001.

v jeho čekárně stávala palma. Měla sedm vějířů, jeden zavřený. Každého rána matka, hubujíc, stavěla palmu na světlo k oknu, ale jen odešla, už jsme ji rychle přemístili do rohu čekárny, kde byla nejvíc tma, blízko kamen, aby nebylo vidět, že je umělá. A v zimě po ordinaci, žák druhé třídy obecné, sotva jsem vlekl těžkou knihu se zlatým lvem, jenž zatíná spáry do telecí kůže, a tma v té čekárně, tam pod touto palmou s bušícím srdcem jsem převracel stránky Brehmova Života zvířat.⁹

Bezprostředním projevem Bieblovy cestovatelské zkušenosti jsou cestopisné črty, které vycházely v Lidových novinách, druhým básnická sbírka, třetím povídka (Plancius). Potřebu vyrovnat se přetlakem cesty řešil tedy Biebl prostřednictvím různých literárních žánrů. Struktura těchto zápisků z let 1926–27 připomíná spíše **lepty**: je to asociativní, jakoby doprovodný text k fotografiím, útržkovité scény nebo uzavřené črty či eseje o jednom problému nebo jevu (*Létací ryby, Na hostině mrtvých* apod.). Svým způsobem Bieblův cestopis připomíná kroniku ve smyslu časové posloupnosti líčení, ale souběžně statické konstrukce jednotlivých fragmentů, v nichž se čas jako by zastavuje, obrací se zpět, ustrne v sladkém očekávání. Útržkovitost a vnitřní dynamičnost těchto uzavřených kapitol, na něž se cestovní zápisky člení, jsou patrné např. v podkapitolce *Těžko říci, kdo na kom závisí*: „Opírá-li se víc mangovník o vilu nebo vila o mangovník. Uvnitř polštář na polštáři. Židle jenom na verandě. Vkus, nevkus, batiky, dýky, hadí kůže a nezvykle bohaté závěsy proti moskytům. Tu je obydlí pana Jansena, mého hostitele v jednom městečku střední Jávy.“¹⁰

Množství podmětů, které mobilizují všech pět smyslů, je základním rysem těchto próz, juxtapoziční hromadění množství: „Za výkřiku bláznů, pádem rozbitého skla, provázen pískotem krys a šleháním pouťových kapslí, pohnul se průvod. Pohnul se želvami; pohnul se tygry; pohnul se manekýny; pohnul se bambusovými tyčemi a jinými bohy! Pohnul se obrovským bílým koněm, jenž rozdupává hlavy třešticího zástupu a nedbá pošlapaných ani umačkaných, jen když uhání jako karneval v Nizze. Pohnul se průvod, následován vozy plnými jídel a květin, vozy plnými ovoce, pečených kuřat i stoletých vajec. Pohnul se průvod ozářen hned raketami, hned zase ztracen v mlze a kouři.“¹¹

Bieblovy cestopisné fragmenty, řekli bychom víc lyrické než epické, útržkovité, juxtapozičně kladené podněty hmotné i psychické, jsou významné prací se slovem, tedy gradacemi, metaforami a příměry, současně však ukazují v jistém smyslu lidskou celistvost vzpínajícího se básníkovy subjektu. Fragmentární cestopis začíná motivem selského hřbitova a končí motivem smrti spojené s džunglí a jejím mystériem: „Míjíme v záři reflektorů dlouhící se arabesky přechajících

⁹ K. Biebl: *Cesta na Jávu. Cesta na Jávu/ S lodí jež dováží čaj a kávu/ Plancius*. K vydání připravil, edičními poznámkami opatřil a doslov napsal Jakub Sedláček. Fotografie pocházejí z pozůstalosti Konstantina Biebla uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze. LABYRINT, Praha 2001, s. 7.

¹⁰ K. Biebl, cit. d., s. 71.

¹¹ K. Biebl, cit. d., s. 70.

hadů, z nichž někteří, ti silnější a větší, zaujali bojovný postoj titánů a hynuli v nerovném zápase. Zmírajíce s jedem nenávisti na jazyku, hynuli stejně jako ty mozky klidně rozvalených žab, tupě drcených jako štěrk na silnici, tím autem stále stoupajícím; a jedeme... kam? To nedá se ani domyslit na této moderní dálnici, ztracené v džungli, kde se vám teprve objevil smysl tak často básníky zneužívaných superlativů, na svahu čínorodé sopky, nabobtnalé hrůzou svých strašlivých kvasnic, jež rostou a rostou, až je z toho nejkrásnější báseň – ale pro ty, kteří jsou odtud nejméně dvacet mil; jedeme v živém dešti, v tom šarlatovém dešti létajících mravenců vylézajících z úst a očních důlků a strašlivých stromů, stromů-žebřáků; a jedeme v živém dešti, v tom šarlatovém dešti létajících mravenců padajících z rukávníků podivných stromů-vdov, jdoucích nezadržitelně na hřbitov...¹²

Jestliže Biebl se nechává poetisticky a místy skoro surrealisticky osvěcovat novým prostředím, které již překračuje hranici smrti, moderní cestopis utilitárně spojený také s informacemi, tedy s původními aspekty, které investigativní cestopis původně měl, je méně umělecký, nicméně i on zachycuje moderní neklid a tékavost doby.

Na Slovensku jsou značně populární cestopisy Borise Filana, jakéhosi permanentního cestovatele dnešní doby, který vytváří své cestopisy jako variace na jedno téma, jako nekončící řetězce líčení spjatých s přemírou fotografií, v nichž se doprovodný text jako by ztrácí. Moderní cestopis bráný v podstatě také jako živá reklama je v zásadě útržkovitý, nedotažený, plný zámlk a nedokončených vjemů. To, co Biebl velmi dobře ve svém poetistickém opojení uhodl jako základ nového cestopisu, je tu realizováno až s brutální otevřeností: tedy drobné kapitoly, fragmentárnost, heslovitost popisů, esemeskovitý styl, v němž probleskují kontury popisovaných zemí.¹³ Například takto vypadá úryvek z popisu slavného Stonehenge: „V školskej jedálni na nástenke sa objavil plagátik s ponukou na celodenný výlet do Stonehenge. Oznam, že vtedy a vtedy za toľko a za toľko a pod tým fotografia. Anglická trávnatá krajina a v strede do kruhu rozostavené brutálne otesané kamenné stĺpy. Nad nimi dramatické oblaky a zapadajúce slnko s vejáróm ostrých lúčov, ktoré sa trieštia o horný roh najvyššieho monolitu.“¹⁴

Jestliže cestopis byl dříve popisem cest za poznáním, dobýváním, lovem, kolonizací atd., ale také výpravou za získáním zkušeností (cesta do světa, Honza se vydává do světa, Wanderjahre jako léta učednická, mj. v Goethově Erziehungsromanu), dnešní cestopis dá spíše na tříšť vjemů, na útržkovitost, mozaiku, koláž, rychlou mobilizaci smyslů. V tom se moderní cestopis podobá dobře vytvořené reklamě, zejména ve svém úsilí o vizualizaci, o níž byla shora řeč, ale v jiné souvislosti.

Literatura, resp. texty již nejsou jedinou reflexí měnícího se světa a pohybuujícího se člověka v něm: je to obraz, fotografie, rychlá zpráva o dojmu. Rozklad

¹² K. Biebl, cit. d., s. 76–77.

¹³ Viz např. Nový Tam Tam, Sumus, Bratislava 1995; Nočný tam tam. Ikar, Bratislava 2002 aj.

¹⁴ B. Filan: Nočný tam tam. IKAR, Bratislava 2002, s. 133.

kompaktního cestopisu, jak se projevoval v sentimentalistické literatuře 18. století, kdy byl pozadím pro citovou explozi, je nahrazen chaotickým vjemem, který má uspokojit lidské potřeby. Je to však jinak u Biebla a jinak v cestopisu de facto neumělce B. Filana: tam je potřeba uspokojit především fantazii a dotknout se smrti, zde jde především o vytvoření vjemové sítě, kontextovosti vjemu. Proto vedle sebe stojí veselý školní autobus, který se blíží k ponurým kamenům Stonehenge; vše se postupuje, nic není jednou provždy hierarchizováno. Živé poznávání často stojí na vžitých představách, schématech, které známe z četby, ale které jsou také sugerovány médii: „Stonehenge patří do klasického repertoáru večných tajomstiev. Nazca, Machu Picchu, Yucatán – to sú Dänikenove zemiacové lupienky. Mňam – mňam. Odkedy vnímam svet, je repertoár tajomstiev klasický a nemení sa. Yeti, Lochneská príšera, Olgoj Chorchoj, Big Foot, kruhy v obilí, UFO a pre mňa aj Dawn-Jonesov index. Všetci bádatelia si dávajú veľmi dobrý pozor, aby ich náhodou neodhalili.“¹⁵

Cestování je dnes především velký byznys a velká medializace: vše je předmětem obchodu a sugesce. Moderní cestopis se proto podobá více barevnému billboardu než krásné literatuře: ale i z těchto barvotiskových, ironických postřehů vzniká silný čtenářská dojem právě na základě oscilace mezi touhou po poznání a jejím neustálým zmařňováním v epoše informační revoluce, kdy vše je známo a vše lze někde najít, nejlépe na internetu. Novost a svěžest, jimiž se zalykal K. Biebl ve svých cestovních postřezích z Jávy, jsou tu nahrazeny ironickým odstupem od reklamních sloganů: vše je součástí velké hry, včetně záhad a tajemství. Starý cestopis koketující se smrtí, balancující na existenciálních hranách se bojí do mediálního tlaku, z něhož nelze uniknout, pouze jej můžeme ozvláštnit lehkou ironií.

Cestování však přestalo být nebezpečné jen zdánlivě. Ono riskování, onen útek, ono zkoušení integrity osobnosti tváří v tvář šokujícím skutečnostem jiných prostorů je nahrazeno úderem unifikovaného, globálního světa, jeho konfekčnosti, která i vzrušující tajemství učiní součástí velké iluze, na niž lze reagovat humorem, satirou, ironií a sebeironií. Bezmoc a vědomí vlastní malosti, jak je nastoloval tradiční cestopis, tedy zůstává, ale tkví spíše v automatismu vztahů člověka a světa. V nich nás však může znovu očekávat jedno velké a možná i tragické ozvláštnění, jako čekalo na konci 30. let 20. století Karla Čapka líčícího na počátku 20. let idylu staré, dobré Anglie: fakt, že tento svět přeměněný v síť indoktrinovaných schémat vlastně vůbec neznáme. To však již bude jiný cestopis, který obnoví cestu jako permanentní pokus o překonání odcizení a obnovu lidské integrity.

¹⁵ B. Filan, cit. d., s. 133.

LITERATURA

- ACKERMANN, Peter: Studien zur Gattungsgeschichte und Typologie der römischen Motette im Zeitalter Palestrinos. Schröningh, Paderborn 2002.
- ALFES, Henrika: Literatur und Gefühl: emotinelle Aspekte des literarischen Schreibens und Lesens, Opladen 1995.
- ANTOÑANA, Pablo: Textos y Pretextos, San Sebastian 1996.
- ARISTODEMO, Dina: (ed.): Studi di teoria e storia letteraria: in onore di Pieter de Meijer. Cesati, Firenze 1996.
- ATTRIDGE, Derek: The Singularity of Literature. Routledge, London 2004.
- AUGENOT, Marc (ed.): Théorie littéraire, Paris 1989.
- BALDICK, Chris: Criticism and Literary Theory: 1890 to the present. Longman, London 1996.
- BALINA, M., Condee, N. and Eugeny Dobrenko: Endquote: Sots-Art Literature and Soviet Grand Style. Evanston, Northwestern University Press 2000.
- BARBE, Norbert-Bertrand: Origines littéraires de la pensée contemporaine XIX-XX siècles, Saint-Martin 2002.
- BARRETT, Michèle: Imagination in Theory: Culture, Writing, Words and Things. New York University Press, New York 1999.
- BARRY, Peter: Beginning Theory: an Introduction to Literary and Cultural Theory. Manchester University Press, Manchester 2002.
- BARSCH, Achim (Hrsg.): Empirische Literaturwissenschaft in der Diskussion. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1994.
- BAUER, M.: Romantheorie. Metzler, Stuttgart 1997.
- BEAULIEU, Charles de, Anja: Deutsche Reisenden in den Niederlanden: das Bild eines Nachbarn zwischen 1648 und 1795. Peter Lang, Frankfurt am Main – Wien 2000.
- BECKER-LACKRONE, Megan: Julia Kristeva and Literary Theory. Basingstole, Palgrave Macmillan 2005.
- BENNETT, Andrew, Royle, Nicholas: Introduction to Literature, Criticism and Theory, Harlow, London 2004.
- BERG, Walter Bruno (Hrsg.): Fliegende Bilder, fliegende Texte. Identität und Alterität im Kontext von Gattung und Medium, Frankfurt am Main 2004.
- BERGER, G.: (Hrsg.): Pour et contre le roman: anthologie du discours théorique sur le fiction narrative en prose du XVIIe siècle, Paris 1996.
- BERGER, Klaus: Formen und Gattungen im Neuen Testament. Francke, Tübingen 2005.
- BERISTÁIN, Helena: Alusión, referencialidad, intertextualidad, Univ. Nacional Autónoma de México 1996.
- BERNADŠKA, N. I. (red.): Vstup do literaturoznavsta: chrestomatija. Lybid', Kyjiv 1995.
- BERTENS, Hans Willem: Literary Theory: the Basics. Routledge, London 2001.
- Beyond Poststructuralism. The Speculations of Theory and the Experience of Reading. Ed.: W. V. Harris, University Park, Pennsylvania 1996.
- Biografia – geografia – kultura literacka. Red.: J. Ziomek, J. – Sławiński, Wrocław 1975.
- BLAMIRE, Harry: A History of Literary Criticism. Basingstole, Macmillan 1991.
- BOGDAL, Klaus-Michael: Neue Literaturtheorien: eine Einführung. 2. Auflage, Opladen 1997.
- BÖHN, Andreas: Das Formzitat: Bestimmung eines Textstrategie im Spannungsfeld zwischen Intertextualitätsforschung und Gattungstheorie. Schmidt, Berlin 2001.
- BONNET, Henri: Roman et poésie. Essai sur l'esthétique des Genres, la littérature d'avant-garde et Marcel Proust, Paris 1980.
- BRAAK, Ivo: Gattungsgeschichte deutschsprachiger Dichtung in Stichworten. T. 1: Dramatik. Antike bis Romantik, Hirts Stichwortbücher 1975.
- BRENNER, Peter: Der Reisebericht in der deutschen Literatur: ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte. Niemeyer, Tübingen 1990.

- BRESSLER, Charles E.: *Literary Criticism: Introduction to Theory and Practice*. Upper Saddle River, Prentice-Hall 2003.
- BREUER, Dieter: *Einführung in die pragmatische Texttheorie*. Fink, München 1974.
- BUCHARKIN, P. (red.): *Ritoričeskaja tradicija i russkaja literatura. Mežvuzovskij sbornik. Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, S.-Peterburg* 2003.
- CHRISTIANS, Heiko: *Der Traum von Epos: Romankritik und politische Poetik in Deutschland (1750–2000)*. Rombach, Freiburg im Breisgau 2004.
- DE ANGELIS, Rose (ed.): *Between Anthropology and Literature: Interdisciplinary Discourse*. Routledge, London 2002.
- DEBELJAK, Aleš: *Reluctant Modernity. The Institution of Art and Its Historical Forms*, New York – Oxford 1998.
- DELIVANOVA, Božidara: *Epos und Geschichte: weltanschauliche Probleme in den Epen von Nikolaus Lenau*. Peter Lang, Frankfurt am Main 1995.
- DUFF, David (ed.): *Modern Genre Theory*. Longman, Harlow 2000.
- DURST, Uwe: *Theorie der phantastischen Literatur*. Francke, Tübingen 2001.
- DUTKA, Czesław P. (ed.): *Genologia i konteksty. Wsya Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra* 2000.
- FINKE, Peter: *Konstruktiver Funktionalismus: die wissenschaftstheoretische Basis einer empirischen Theorie der Literatur*. Vieweg, Braunschweig 1982.
- FISCHER, Herrmann: *Die romantische Verserzählung in England: Versuch einer Gattungsgeschichte*. Niemeyer, Tübingen 1964.
- FREJDENBERG, O.: *Poetika sjužeta i žanra. Labirint, Moskva* 1997.
- GALLARDO, Miguel A. Garrido (ed.): *Teoría de los géneros literarios*. Arco/Libros, Madrid 1988.
- GENETTE, G.: *Théorie des genres (sous la direction de Gérard Genette et Tzvetan Todorov)*. Éds. du Seuil, Paris 2000.
- GENETTE, Gérard: *Introduction à l'architexte*. Editions du Seuil, Paris 1996.
- GENETTE, Gérard: *Théorie des genres*. Editions du Seuil, Paris 2000.
- GESSE, Sven: „Genera mixta“: *Studien zur Poetik der Gattungsmischung zwischen Aufklärung und Klassik-Romantik*. Königshausen & Neumann, Würzburg 1997.
- GIESEMANN, G., STEPNOWSKA, T. (Hrsg): *Literaturwissenschaftliche und linguistische Forschungsaspekte der phantastischen Literatur*. Lang, Frankfurt am Main – Wien etc. 2002.
- HABECK, Robert: *Die Natur der Literatur: Zur gattungstheoretischen Begründung literarischer Ästhetizität*. Königshausen & Neumann, Würzburg 2001.
- HANSEN-LÖVE, Aage A. (Hrsgb.): *Psychopoetik: Beiträge zur Tagung „Psychologie und Literatur“*, München 1991. *Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 31, Literarische Reihe*.
- HAUPTMEISTER, Helmut: *Einführung in die empirische Literaturwissenschaft*. Vieweg, Braunschweig 1985.
- JACOBS, Jürgen und Krause, Markus: *Der deutsche Bildungsroman: Gattungsgeschichte vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Beck, München 1989.
- KALINOWSKA, Izabela: *Between East and West: Polish and Russian nineteenth-century travel to the Orient*. University of Rochester Press 2004 (Rochester Studies in Central Europe).
- KASACK, W.: *Der Tod in der russischen Literatur. Aufsätze und Materialien aus dem Nachlass*. Hrsg. von Frank Göbler. Sagner, München 2005.
- KASACK, Wolfgang: *Christus in den russischen Literatur, Ein Gang durch die Literaturgeschichte von ihren Anfängen bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Wissenschaftliche Ausgabe mit Anthologie in russischer Sprache. Verlag Otto Sagner in Kommission, München 1999.
- KNAPP, Fritz Peter: *Historie und Fiktion in den mittelalterlichen Gattungspoetik*. Sieben Studien und ein Nachwort. Winter, Heidelberg 1997.
- KNAPP, Fritz Peter: *Historie und Fiktion in den mittelalterlichen Gattungspoetik*. Zehn neue Studien und ein Nachwort. Winter, Heidelberg 2005.
- KOHLROSS, Christian: *Theorie des modernen Naturgedicht: Oskar Loerke – Günter Eich – Rolf Dieter Brinkmann*. Königshausen & Neumann, Würzburg 2000.

- KRETZSCHMER, D.: Identität statt Differenz: zum Verhältnis von Kunsttheorie und Gesellschaftsstrukturen in Russland im 18. und 19. Jahrhundert. Lang, Frankfurt – Wien 2002.
- LACEY, Nick: Narrative and Genre: Key Concepts in Media Studies. St. Martin's Press, New York 2000.
- LACHMANN, R.: Gedächtnis und Literatur: Intertextualität in der russischen Moderne. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1990.
- LÄMMERT, Eberhard (Hg.): Regelkram und Grenzgänge: zur poetischen Gattungen. Text + Kritik, München 1988.
- LESLIE, Antonette: The Rhetoric of Diversity and the Traditions of American Literary Study – Critical Multiculturalism in English. Bergin & Garvey, Westport, Connecticut 1998.
- MADSEN, Deborah L.: Rereading Allegory: a Narrative Approach to Genre. St. Martin's Press, New York 1994.
- MALMEDE, Hans Hermann: Wege zur Novelle: Theorie und Interpretation der Gattung in der deutschen Literaturwissenschaft. Kohlhammer, Stuttgart 1966.
- MAY, Charles E. (ed.): The New Short Story Theories. Ohio University Press, Athens 1994.
- MORTIER, Daniel (ed.): Les Grands genres littéraires. Champion, Paris 2001.
- MUL, de, Jos: Romantic Desire in (Post)modern Art and Philosophy. State University of New York Press 1999.
- Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert. Hrsg. von Manfred Schmelting und Monika Schmitz-Emans. Königshausen & Neumann, Würzburg 2002.
- MURASOV, Jurij: Russische Literaturtheorie im 18. und 19. Jahrhundert von M. V. Lomonosov zu V. G. Belinskij. Wilhelm Fink Verlag, München 1993.
- NEALON, Jeffry: The Literary Theory Toolbox: an Introduction to the Theory in Practice. Blackwell, Oxford 1998.
- NEUMANN, Fritz-Wilhelm: Der englische historische Roman im 20. Jahrhundert: Gattungsgeschichte als Diskurskritik. Winter, Heidelberg 1993.
- NÜNNING, Vera (ed.): Erzähltheorie transgenerisch, intermedial, interdisziplinär. WVT, Wissenschaftlicher Verlag, Trier 2002.
- RICHTER, D.: The Progress of Romance: Literary Historiography and the Gothic Novel. Columbus: Ohio State University 1996.
- SCHMIDT, Siegfried J. (Hrsg.): Empirische Literatur- und Medienforschung. LUMIS, Siegen 1995.
- SCHMIDT, Siegfried J.: Empirische Untersuchungen zu Persönlichkeitsvariablen von Literaturproduzenten. Vieweg, Braunschweig 1983.
- SCHMIDT, Siegfried J.: Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft. Vieweg, Braunschweig 1980.
- SCHMIDT, Siegfried J.: Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1991.
- Severnij sbornik. Eds: Peter Alberg Jensen & Ingunn Lunde. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2000.
- СМИРНОВ, И. П.: Роман: сома и сема. In: Тело, дух и душа в русской литературе и культуре. Leib, Geist und Seele in der russischen Literatur und Kultur. Hrsg. von Joost van Baak und Sander Brouwer. Wiener Slavistischer Almanach 2004, Bd. 54m s. 325–336.
- СОКОЛЯНСКИЙ, М.: К вопросу о жанровом диапазоне литературоведческих исследований. Zagadnienia Rodzajów Literackich 2003, 1–2, s. 7–26.
- STEWART, N.: Glimmerings of Wit. Laurence Sterne und die russische Literatur von 1790 bis 1840. Beiträge zur slavischen Philologie, Heidelberg 2005.
- SZONDI, Peter: Introduction to Literary Hermeneutics. Cambridge University Press 1995.
- TRAPPEN, Stephan: Gattungspoetik. Studien zur Poetik des 16. bis 19. Jahrhunderts und zur Geschichte der triadischen Gattungslehre. Winter, Heidelberg 2001.
- VIRK, Tomo: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi. Slavistična revija, letnik 52/2004, št. 3, s. 279–293.
- WASZINK, Paul: Don't Weep a Gold Chain. Observations on Primary and Secondary Systems in Russian Classical and Romantic Art and Literature. Otto Sagner, München 2003.

Welt hinter dem Spiegel. Zum Status des Autors in der russischen Literatur der 1920er bis 1950er Jahre. Herausgegeben von Klaus Städtke, Berlin 1998.

WILLEMS, Gottfried: Das Konzept der literarischen Gattung: Untersuchungen zur klassischen deutschen Gattungstheorie insbesondere zur Ästhetik F. Th. Vischers. Niemeyer, Tübingen 1981.

ZYMNER, Rüdiger: Gattungstheorie: Probleme und Positionen der Literaturwissenschaft. Mentis-Verlag, Paderborn 2003.